

ELŐSZÓ

Intézményesült eszmék az európai egyetem történetében és mai gyakorlatában

A tudományos megismerés és az egyetemi oktatás közötti kézenfekvő párhuzamra – úgy tűnik – soha nem haszontalan visszautalnunk, mert a bennünk élő tradicionális (előíró) pedagógiai kultúra mindmáig jobban húz az egyetemi tananyag rigorózus oktatásához, s csak másodsorban a hallgatók heurisztikus tanításához. Az egyetemi oktatás sikerét ez utóbbihoz sorolva, arra kell választ találnunk, hogy miképpen lehet a tudományos megismerés eredményeit a tanulás belső természetével összhangba hozni. A felsőoktatás sajátosságaihoz igazodó tanári tevékenységet az oktatás és kutatás összefüggésrendszere, valamint az ebből levezethető tudásmintázatok mentén tárhatjuk fel. Az egyetemi oktatás sikerének másik záloga a tudás-gyarápító és tudás-szolgáltató egyetem hallgatója, aki a társadalmi világban is élve, a tanulást életformaként éli meg. A holnap egyetemeinek életképességét alighanem csak fokozni fogja az a felismerés, hogy a változékony gazdasági és társadalmi környezetre való folyamatos reflektálás és a hallgatói tudásvágy tágabb értelmezése egyszerre teheti rugalmasabbá egyben ellenállóbbá az egyetem intézményét.

Mindazok, akik (joggal) féltik az egyetem akadémiai értékeinek elhalványulását a gazdasági, üzleti szempontok erejével szemben, a kutatást és az arra felkészítő oktatást a tudomány perspektívájából ítélik meg, így a tudományos eredmények megismerését és gyarápítását is a tudományos megismerés szabályaihoz rendelik. Ennek nem ellentmondva, a tudományos eredmények alkalmazásának logikájára is nyitott egyetemen inkább azokat az egyetemi „városokat” ismerhetjük fel, ahol intézményesített közösségi terek, egyetemi agorák adnak lehetőséget az egyetem tudományos missziójának megerősítésére.

Az intézményi minőség hatásrendszerét, eredményességét a szervezet fejlődésének szempontjából is megközelíthetjük. Ide sorolhatjuk a tudásmegosztó szervezeti magatartás felé való elmozdulást, az együttműködő és versengő tanulás szervezeti magatartásban is megjelenő (egymással, illetve egymástól tanulni) dinamikájának, ösztönző rendszeré-

nek kialakítását, valamint a szervezet tagjainak produktivitását (tanulóképességét) jelző mutatókat. Ennek nyomán az egyetem minőségéről, szervezeti hatékonyságáról árnyalt képet kaphatunk, ha vizsgálat tárgyává tesszük a döntésképes, eredménycentrikus és gyorsan alkalmazkodó csoportok kialakulását, a szervezeti bizalmat, az elköteleződés szervezeti hűségét erősítő kooperációk, stratégiai szövetségek gyarapodását, valamint az oktatási-kutatási feladatok hálózatos megoldását.

Az egyetem intézményi kultúrájának támogatói számára folyamatos kihívást jelent, hogy képesek-e olyan feltételeket és körülményeket teremteni, amellyel támogatják és megerősíthetik: a minőség skáláján mozgó intézmény célját, a közösségi létezés élményét biztosító értékeket, az egymásra reflektáló, manifesztált identitásként is leírható szabályozott intézményi működést, a társadalmi szereplőkkel való együttműködés kollektív cselekvési potenciálját, valamint az intézmény kulturális emlékezetében lehorgonyzott tradíciókat.

A tudás társadalmi értéké és gazdasági előnnyé válásával a felsőoktatás társadalmi értékét, szerepvállalását egyre inkább az határozza meg, hogy mennyire sikerül a személyes hatékonyságot, cselekvőképességet, az egyén és a közösség kreativitását szolgáló tudást elérhetővé tennie. A dinamikusan változó társadalmi környezethez jóval eredményesebb gyorsan, cselekvőképesen, és kreatívan viszonyuló egyetemen gondolkodni. A tudás és a társadalom közötti kölcsönhatásokkal foglalkozó tudásszociológiai iskolák és irányzatok – ugyan eltérő hangsúlyokkal – egyetérteni látszanak abban, hogy a tudás és a társadalmi lét mindig valamiféle narratívában ölt alakot. A tudás nemcsak (gazdasági) értéket teremt, hanem új társadalmi integrációt is. Nagy kérdés azonban, hogy a tudástársadalom egyetemein a szabadság, a kreativitás nemesebb eszméje, vagy a tudás birtoklásából származtatható hatalmi törekvések kerekednek-e felül.

A kultúra társadalmi terjesztésében aktív szerepet vállaló egyetem polgáiraiként mi is részesei, alkotói és cselekvői lehetünk egy olyan jobb és sikeresebb társadalom jövőjének, ahol a személyes élet sikere és az ezzel járó élmény, valamint az önállóan hozott döntések, célkitűzések tartalma nem válik el egymástól. A szolgáltatás – legalábbis ebben az értelemben – valóban szolgálat és küldetés, melyet éppúgy jellemez az akadémiai aktivitás kontinuumként való felfogása, mint az a társadalompedagógiai meggyőződés, hogy a társadalmi-gazdasági változásokban való aktív szerepvállalással a fejlődést, a jobb és igazabb emberi élet támogatásának ügyét is szolgáljuk.

Az Eszterházy Károly Főiskola egyetemi rangra emelkedése alkalmából, 2016-ban került sor az „*Egyetem: eszme és valóság*” című tudományos konferencia megrendezésére. Az oktatás, a kutatás, a minőség, a kultúra és a társadalmi szerepvállalás kérdésköreire tagolt programsorozatban a történelmi, filozófiai, pedagógiai, szociológiai és művelődéstörténeti tudományterületek művelői kaptak arra lehetőséget, hogy a tudomány nyelvén fogalmazzák gondolataikat az egyetemi lét múltjáról, jelenéről és jövőjéről. A *Tanulmányok az egyetemi kultúráról* című könyvsorozatot is elindító kötetünkben az „Egyetem: eszme és valóság” című tudományos konferencián elhangzott előadásokból szerkesztett tanulmányokat adjuk közre az egyetem ügye iránt érdeklődő, azért felelősséget érző és vállaló Olvasóinknak.

*

Mikonya György „*Vizsgálati szempontok az európai egyetemek történetének kutatásához*” című tanulmánya az universitas mindenkori eszméjének és eseti valóságának értelmezését és vizsgálatát gazdagítja újabb nézőpontokkal és gondolatébresztő kutatási eredményekkel. Szisztematikus építkezéssel előbb a terminológiai problematikát állítja figyelmünk középpontjába, így előbb azt követhetjük nyomon, hogyan „sajátította ki” az egyetem intézménye az universitas fogalmát, milyen szofisztikálódó folyamaton haladt át a studium generale értelmezési tartománya, illetve milyen fókuszokban jelenik meg a horizontális és vertikális egyetemkutatás. Az egyetemtörténet időhorizontjára tekintve, innen válnak érthetővé az egyetemalapítás hullámainak mélyelemzési lehetőségei, melyek közül külön is említésre méltó annak a dilemmának az exponálása, hogy mivel magyarázható az alapítás és reformálás korszakainak örökös váltakozása. A kutatási területek gazdag szakirodalomra támaszkodó áttekintése jól mutatja, hogy a felkutatható források tekintetében bőséges a kínálat: a vizitációs okiratoktól a rektori beszédekig, az eszközevegektől a szakértői véleményekig, a professzori kinevezésektől a jövedelmi viszonyokig, a peregrinációtól az intézményi kapcsolathálózatokig ível a fölöttébb színes paletta, s akkor még nem említettük a mítosz-képzés, a stratégiaalkotás, a kríziselemzés, vagy éppen a diplomák értékét feltáró kutatás lehetőségeit. A tanulmány igen hasznos lehet azon olvasóknak is, akik az egyetemtipológiák szövevényében kívánnak eligazodni, vagy eddig kevésbé kutatott területekre rátalálni. Aki viszont az egyetemi éthosz nyomait kutatja, annak a tanulmány befejező részét ajánljuk figyelmébe. Mert bár a változás is örök, de az éthosz sem múlandó: semper reformanda.

Karády Viktor „*A “Francia Egyetem” a jezsuitáktól napjainkig*” című tanulmányában a francia egyetemi modell történeti fejlődését mutatja be a napóleoni alapítás

előzményeitől egészen napjainkig. A francia modell kialakulását Karády szélesebb kontextusban, a porosz és az angol fejlődéssel összevetve ábrázolja. A három egyetemi rendszer – a 18-19. században bekövetkező – modernizálódásának közös pontjai a következők: a nemzetiesítés, mely többek között a politikai nemzethez való tartozás szellemének kultiválásában valósult meg. A tudományos kutatás előtérbe kerülése, a diákok rekrutációjának kiszélesítése és az oktatási rendszer szisztematizálása jellemzi még ezt a modernizációs folyamatot, mely a franciáknál és a poroszoknál gyorsan, elsősorban a 19. század elején, az angoloknál lassabban ment végbe. Karády az 1806-ban alapított Francia Egyetem felépítését részletekbe menően tárgyalja: e rendszer fő sajátossága volt az elitképzés állami monopóliuma, az intézményi autonómia hiánya, az oktatás és a kutatás jelentős szétválasztása, az országos versenyvizsgák meghatározó szerepe, a Párizs-központúság és kultúrnacionalista szellemiség. A tanulmány következő nagy fejezete azokat a folyamatokat és fordulatokat veszi számba, melyek során jelentősen módosult az eredeti modell. Ilyen fordulópontra volt 1877 után a III. Köztársaság reformtevékenysége, vagy az első világháború utáni időszak, illetve az 1968-as diákforradalom is fontos változtatásokat eredményezett a francia felsőoktatási rendszerben. Ezek következtében az oktatás és kutatás szétválasztásában, az egyetemi autonómiában, a Párizs-központúságban is történtek lényegi változások és közelítések az angol-amerikai, illetve német rendszerhez, ám – s ez a tanulmány végső konklúziója – jó néhány eleme az eredeti rendszernek továbbra is meghatározó maradt.

Schwendtner Tibor *„A német egyetemesszme dilemmái. Heidegger, Jaspers és a humboldti hagyomány”* című tanulmányában azt vizsgálja, hogy Heidegger és Jaspers ’33-as egyetempolitikai aktivizálódását és ehhez kapcsolódó konkrét elképzeléseit mennyiben befolyásolta a humboldti egyetemkoncepció, illetve a berlini egyetem alapításának példája. A tanulmány első része feleleveníti a humboldti modell fő jellegzetességeit és a berlini egyetem alapításának néhány fontos körülményét. Az egyetemalapítás egyik feltétele az volt, hogy a porosz állam fő tisztségviselői nyitottak voltak a kor kiváló filozófusaival való együttműködésre, s emiatt e filozófusok által képviselt idealista és új-humanista gondolatok sikeresen beépülhettek az egyetem alkotmányába. A humboldti modell és a berlini egyetemalapítás annak ellenére komoly szerepet játszott Heidegger és Jaspers ’33-34-es reformterveiben, hogy a náci rendszer nyilvánvalóan radikálisan más szellemiséget képviselt, mint amely a humboldti modellben megtestesült. A tanulmány, miután részletesen bemutatta és összevetette a két filozófus reformterveit, megpróbál választ adni e kérdésre, miért gondolhatta Jaspers és Heidegger, hogy pozitívan kapcsolódhatnak Humboldthoz. A humboldti modell kialakítása egyértelműen állami akció

volt, mely során a partikuláris érdekeket meghaladva tudtak filozófusok és hivatalnokok együttműködni. A két filozófus – öncsaló módon – abban reménykedett, hogy e rendkívüli történelmi együttállás újra létrejön, és sikerülhet a német egyetem megújítása.

Pukánszky Béla „*A középiskolai tanárképzés egyetemi intézményesülésének sarkalatos mozzanata: az egyetemi tanárképző intézetek megteremtése*” című tanulmányában részletesen követi és bemutatja azokat a törvényi és intézményi változásokat, melyek a 19. század közepétől kezdődően következtek be, továbbá érzékletesen ábrázolja azokat a konfliktusokat, melyek a gimnáziumi tanárok képzése kapcsán kialakultak. A fokozatosan professzionálissá váló tanárképzés négy fontos pillérét mutatja be a tanulmány: 1. egyetemi előadások, 2. egyetemi szemináriumok, 3. középiskolai tanárképző intézet, 4. gyakorló gimnázium. A tudományegyetemekre járó hallgatók az általuk később oktatni kívánt szaktudományokról elsősorban előadások formájában kaptak ismereteket. Ezeknek az előadásoknak a tematikája – a Magyarországon is erős hatást gyakorló – humboldti modellnek megfelelően, a professzorok szabadságára volt bízva, minek következtében az előadottak nem föltétlenül fedték le a gimnáziumi tananyag egészét. E feszültség oldására először szemináriumok beiktatásával, később pedig tanárképző intézetek alapításával és gyakorló gimnáziumok létrehozásával próbáltak válaszolni. A tanárképző intézet feladatául már azt tűzte ki, hogy a szaktudományok bemutatása mellett, a szaktárgyak tanításával kapcsolatos ismereteket is szerezzék meg a tanárjelöltek. A tanárképző kialakítása és a feladatok elosztása heves konfliktusokat eredményezett, a bölcsészkar (ekkor még nem volt külön természettudományi kar) vezetése nehezítette a tanárképző létrehozását, mivel a gimnáziumi tanárookra is elsősorban tudósokként tekintettek, akiket diákként ugyanaz a szabadság illet meg az egyetemen, mint más diákokat. A tanulmány azokat a vitákat is bemutatja, melyek a tiszta tudomány elkötelezett hívei és a tanárképzés specifikumának szószólói között robbantak ki.

Loboczky János „*Az egyetem és a Bildung (képzés, műveltség) eszméje Gadamer hermeneutikájában*” című tanulmányában először Gadamer hermeneutikai szemléletmódját vizsgálva arra hívja fel a figyelmet, hogy Gadamer számára a hermeneutika egyáltalán nem módszerfogalom, hanem sokkal inkább „univerzális létszemlélet”, amely kitüntetetten a másik megértésére, a másikkal való szót értésre orientálódik. A megértés az ember létmódjához tartozik, s a hermeneutika ehhez az eredeti létezési módhoz kapcsolódik, ezt próbálja művelni, kimunkálni. Loboczky arra is rámutat, hogy Gadamer a humanista tradíció szószólójaként a „Bildung” fogalmát sokoldalúan kiaknázta és a nyugati egyetemesszme értelmezésében is vezérfonalként használta. A képzés értelmezésekor Gadamer a német filozófiai tradíció gondolatvilágából, neve-

zetesen Herder, Kant, Humboldt és Hegel megfontolásaiból kiindulva, úgy ábrázolja e fogalmat, mint amelyet a humanitáshoz, illetve az általánoshoz való felemelkedés, a szellemi és erkölcsi érzület belső kifejlesztése, az önmagán és a tárgyán munkálkodó tudat belső önérzete jellemez. A képzés e fogalma kapcsolódik továbbá a dialógusra való nyitottsághoz, az emlékezet kultiválásához, egyfajta tapintathoz, mely a művelt ember létmódját jellemzi. Loboczky Gadamer egyetemekkel kapcsolatos előadásait elemezve arra jut, hogy a filozófus a tudomány és a gondolkodás kitüntetett helyének tekinti az egyetemet, ahol – a humboldti hagyományoknak megfelelően – a tudomány által való képzés gondolata a meghatározó. Az egyetem a tudományos kutatás legfőbb terepe, a tudomány mint létmód pedig a következő fő vonásokkal bír: a szellemi értelemben vett megszállottság, a kételkedés folyamatos gyakorlása mellett is a saját ítélet határozott képviselője és a szerénység abban az értelemben, hogy a tudós tanárnak be kell látnia a lehetőségeinek határait és a vállalt feladat nagyságát.

Kováts Gergely az *„Intézményi kultúrák és vezetői szerepek a felsőoktatásban”* című tanulmánya az egyetemet egy olyan intézményként mutatja be, ahol a megértő, interpretatív fókuszok alatt az egyetemi világ fölöttébb színes világa elevenedik meg. A Szerző előbb vezetői interjúkból összeállított szemelvényekkel érzékelteti a tudósok közösségeként, a bürokrácia intézményeiként, a vállalkozói valamint a vállalati egyetemként azonosítható egyetemi narratívákat, majd ezt követően tér át e négy narratíva tipizálására, a döntések megszületésének körülményeiben és azok végrehajtásában mutatkozó hasonlóságok és különbségek bemutatására. A tanulmány egyik szemléletes táblázatában összefoglalt jellemzők (mint az értékek, a misszió, a rendszer jellemzői, a szervezeti működés jellemző jegyei, tipikus intézményi szerepek) alapján joggal következtet a Szerző arra, hogy az így azonosított narratívák, amennyiben kollektívvé válnak, az egyetem intézményi kultúrájaként is alakot ölthetnek, bár mint versengő nézetek, sosem szűnnek meg a lehetőségből valóságba való átmenetként érvényesülni. A gondolatmenet különösen akkor kerül közel az egyetemi élet mindennapjait is megélő olvasóhoz, amikor a narratívák/kultúrák dimenzióhoz illeszkedő vezetői szerepek típusos levezetéséhez érkezünk el. A jó (vagy elég jó) vezetőről alkotott képünket bizonyára árnyalni fogja az egyetemi „hajlamok” fogalmának bevezetése (a kontrollálhatóság és a célkitűzés bizonytalansága, a szervezeti felpuhulás és töredezettség, vagy éppen az autoritás eloszlása), valamint ezen hajlamok intézményi életre is visszaható, olykor fölöttébb izgalmas következményei.

Fábrí György a *„Helyezésekkel mért minőség és az egyetemi eszme”* címet viselő tanulmányában az autonómia örök eszméje és gyakorlata mellett tört lándzsát.

A Szerző nem kerülgeti a forró kását, amikor a rangsor-mánia eluralkodásától óvja az egyetemi eszmét, s hogy tételének kellő mélységet adjon, öt dimenzióban világít rá a rankingek és az egyetemi eszme karcos viszonyának természetére. A gondolatmenet első futamában arra az összefüggésre világít rá, hogy miképpen kapcsolódott össze a hatékonyság, a vállalati eszme egyetemi térnyerése az üzemszerű tudás-gyártással és az így előállított tudományometriai termék elszámoltathatóságával. A következő rész egyik fő tanulsága az, hogy a tudományos igazságot a hírnév (és az ehhez kapcsolódó autonómia) teheti más rendszerek számára is érthetővé, elérhetővé, feltéve, hogy az akadémiai szabadság és demokrácia, s ezek intellektuális és morális alapjainak egyetemi védelme sem megy veszendőbe. A harmadik futamban a Szerző az egyetemi rendszerváltás Ady-t idéző kompozíciós dinamikáját írja körül, melynek kulcsmotívumait az értelmiségi héroszok és a presztízs hiányaként ajánlja figyelmünkbe. A tanulmány negyedik része a jutalmazásra alapozott presztízs felértékelődésének folyamatát elemzi, ahol a gazdasági életből is ismerős cseremechanizmusok felelnek a reputációs indikátorok rangsorképző gyakorlataért. Mindezek után joggal merül fel a tanulmány befejező fejezetének kérdése: lehetséges-e a mindent bekebelező média-rankingek mellett az egyetem valódi minőségét is felmutatnunk? A reményteli válasz egyik feltétele – ne mérjük, inkább értékeljük – talán már túllépett a vitathatóság körein. A személyes és intézményi felelősség vállalásának mélyen emberi feltétele pedig nem is lehet kérdés.

Hrubos Ildikó „Az egyetem társadalmi szerepvállalásának új színterei a digitális korban” című tanulmányában azt a kettős egyetemi törekvést állítja középpontba, amely a környező társadalmi történésekhez való alkalmazkodásban és az értékekkel átszőtt egyetemi missziók megőrzésében ölt alakot. A tanulmány expozíciója – mi más is lehetne – maga a válság, mely már a középkori kezdetektől időről időre változásokra készítette az egyetem intézményét. A Szerző a hallgatói expanziót is ilyen válságként értelmezi, melynek nyomán az elitoktatás hajdanvolt intézményét a tömegoktatás problematikája készítette új utakra: a bürokratikus, a piaci, az akadémiai, valamint a szolgáltató modellek közötti választásra. A történelmi útkeresés egyik legfontosabb állomásához, az Európai Felsőoktatási Térség (Bologna-reform) kérdésköréhez érve, az egyetemi világkép új jövőképeit vázolja fel a tanulmány, melyek közül különösen a szolgáltatói modell (az oktatás és kutatás társadalmi kiterjesztéseként értelmezett ún. harmadik misszió) nyithat új fejezetet, melyet a digitális környezet, a nyitott kurzusok elterjedése is támogat. A globalizációval terhelt egyetem számára az igazi kiút talán a társadalmi felelősség még átfogóbb elvállalása lehet, amelynek kulcsa a morális, lelki és szellemi dimenziókra is kisugárzó egyetemi szemléletváltás. S hogy ez a harmadik misszióként

is ismert megújulási lehetőség miképp változtatja majd meg a 21. század egyetemét, arról – a Szerzőt idézve – magunk sem mondhatnánk reménytelibbet: „ (...) az egyetem elefántcsonttoronyból világító toronnyá válik, amely kifelé nyitja ablakait, ahonnan messzire látni. Fő feladata pedig, hogy mindenkihez eljuttassa a fényt és utat mutasson”.

*

A neveléstudomány egyik hazai klasszikusa, Weszely Ödön rektori székfoglaló beszédében így teszi fel a kérdést: „Miben áll tehát az egyetem lényege? Kétségtelenül abban, ami a világ minden egyetemén megvan, ami nélkül egyetem nem képzelhető. Ez az egyetem eszméje. (...) Az igazságok tovább élnek, mint az egyének, kik azt fölismerik. Nem egyesek tulajdonai, hanem az egész emberiség közös kincsei, melyeket tovább adnak nemzedékről nemzedékre s melyeket minden következő nemzedék újabb kincsekkel gyarapít”. Kötetünket mindazoknak ajánljuk, akik az európai egyetem szép hagyományát magukénak érzik.

Perjés István, Schwendtner Tibor